

III.

AUGUSTE COMTE SZOCIOLÓGIAI ELMÉLETEI ÉS MÓDSZEREI

Valamennyi szociológiatörténeti kézikönyv különlegesen fontos szerepet tulajdonít Comte-nak a tudomány történetében. Még ha kisebbítik is érdemeit, rámutatva a szociológia megalapozása szempontjából hasonlóan fontos nézeteket hirdető elődeire vagy kortársaira, Comte nevét minden esetben megtisztelő helyen említik a szociológia megteremtői között. Miért? Comte volt az a gondolkodó, aki megalkotta magát a „szociológia” elnevezést. Noha e kifejezés sokáig sértette a purista nyelvőrök fülét, általánosan elfogadottá vált. Ugyancsak ő fogalmazta meg határozott formában a pozitivistá tudományelméletet, és ezért vert gyökeret az a meggyőződés, hogy mindaz, ami tolla alól kikerült, tudományos értékű. Valóban meg kell állapítanunk, hogy Comte elődeinél világosabban határozta meg a szociológia tárgykörét és kimerítően taglalta az itt alkalmazható módszereket. Ez az oka, hogy a szociológiatörténeti kézikönyvekben kevés szó esik Comte gondolatrendszerének másik oldaláról, vagy inkább másik részéről, nevezetesen a pozitív politika és vallás rendszeréről, noha a szociológia Comte saját meggyőződése szerint is csupán bevezetésül szolgált e rendszer kidolgozásához.

Comte azok közé a gondolkodók közé tartozott, akik a forradalom után, a császárság és a restauráció időszakát követően a társadalmi-politikai berendezkedés olyan új elveit keresték, amelyek alkalmasak a francia társadalom permanens válságának megoldására. De Maistre-rel, Benjamin Constant-nal, Saint-Simonnal és sok más kutatóval együtt nemcsak ilyen vagy olyan alkotmányformákat keresett, hanem fel akarta tárni a válság mélyebben fekvő forrásait és alapokat találni

a tőkés társadalom emelkedőben levő építménye számára, olyan alapokat, amilyenek a forradalom előtt az egyház és a feudális hierarchia voltak. Comte egész rendszerének célja egy új, organikus társadalom megalkotása, amely éppoly koherens, mint a középkori társadalom volt. Mint mondtuk, a pozitívizmus filozófiáját és a szociológiát csupán előkészítő szakaszokként konstruálta meg, amelyekre ezeknek az alapelveknek kell támaszkodniuk.

■ *Élete és művei*

Auguste Comte 1798. január 19-én született Montpellier-ben, egy pedantériájáról, monarchista és katolikus meggyőződéséről ismert kincstári hivatalnok fiaként. A család legerősebb hagyománya a katolicizmushoz való ragaszkodás volt. 1806 és 1813 között elvégzi a líceumot (a gimnázium megfelelője a francia iskolarendszerben). Szorgalmas, remek emlékezőtehetséggel megáldott kitűnő tanuló. 1814-ben felvételi vizsgát tesz a L'École Polytechnique-ba, ahonnan 1816-ban kicsapják az iskolai hatóságokkal való összeütközése miatt. Az iskolában fegyelmezetlenségéről, antiklerikalizmusáról és republikánus meggyőződéséről ismert. Hazaküldik, de visszatér Párizsba, ahol magántanítónak tartja fenn magát; matematikával, politikai problémákkal foglalkozik és nyelveket tanul. Tanulmányozza a filozófusokat, mindenekelőtt Hobbest, Montesquieu-t és Condorcet-t. 1817-ben találkozik Saint-Simonnal és titkára lesz. Azután a mester kiadványaiban működik közre, mindenekelőtt a „L'Industrie”-ban, és 1817-ben itt publikálja fontos fiatakori művét, a „Prospectus des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société” (A társadalom újjászervezéséhez szükséges tudományos munkálatok áttekintése), amelyet azután 1824-ben a „Catéchisme des industriels”-ben „Système de politique positive” (A pozitív politika rendszere) címmel közöl újra. Együttműködése Saint-Simonnal 1824-ig tart, amikor szakítva mesterével, kezdi kidolgozni saját filozófiai rendszerének alapelveit. 1830–1842 között jelenik meg a „Cours de philosophie positive” hat kötete. Ebben kidolgozza a pozitív filozófiának, a tudományok osztályozásának és a szociológiának az alapelveit, mint a pozitívizmus politikájának és vallásának alapjait. Tervezett nagy munkájának első részét befejezve hozzálát a második részhez. Ekkor, 1844-ben jelenteti meg „Traité philosophique d'astronomie populaire” (Népszerű filozófiai értekezés

az asztronómiáról) című művét. Ugyanebben az évben jelenik meg a „Discours sur l'Esprit positif” (Értekezés a pozitív szellemről). További művei: „Discours sur l'Ensemble du Positivisme” (Értekezés a pozitivizmus egészéről, 1848), „Catéchisme positiviste” (1852). Rendszerének második részét tartalmazó fő műve a „Système de Politique positive” (1851–1854). Utolsó publikációi az „Appel aux conservateurs” (Felhívás a konzervatívokhoz, 1855) és a „Synthèse subjective” (1856). 1857-ben hal meg, teljes magányban és elhagyatottságban.

■ *A pozitivizmus általános jellemzése*

Comte rendszerének teljes megértéséhez válaszolnunk kell a következő kérdésekre: milyen rendszerének viszonya a Saint-Simonéhoz? milyen feladatot tűzött maga elé Comte, amikor az új filozófiai rendszert megfogalmazta? milyen szerepet szánt a szociológiának rendszere egészében?

Comte tanainak viszonyát Saint-Simon nézeteihez, hasonlóságait és különbségeiket hosszú időn át vitatták; mindkét filozófus hívei azt állították, hogy az egyik valamennyi fontos gondolatát a másiktól merítette. Comte levelezéséből kitűnik, hogy már Saint-Simonnal való találkozása előtt kialakított magának bizonyos fogalmi apparátust, amelyből a pozitív filozófia rendszere épül fel, de másrészt meg kell állapítanunk, hogy rendszerének összes főbb elemei megtalálhatók Saint-Simonnál is. Engels 1895. január 24-i, Tönnieshez intézett levelében azt állítja, hogy „Comte minden zseniális eszméjét Saint-Simontól vette át, de azzal, hogy a maga sajátos személyes módján csoportosította, tönkrevájtotta őket . . .”¹ Amikor ezt a problémát vizsgáljuk, nem szabad elfelejtenünk, hogy egyrészt a két gondolkodó sok lényeges eszméje már a kor közkinccse volt, másrészt hogy rendszerük beható elemzése számottevő különbségeket is feltárt köztük. Közös eszméik mindenképp a pozitivisták tudománykonceptióra vonatkoznak, amelyet a filozófusok már Hume-tól kezdve megfogalmaztak, különösen pedig D'Alembert és Laplace fejtett ki. Montesquieu és Condorcet munkássága óta uralkodó nézet volt, hogy meg kell teremteni a tudományos politikát, amelyben a megfigyelés és a logika lép az intuíciónak, a találgatásnak, a fantázia és a sejtések helyébe. Comte kétségtelenül át-

vette mesterének azt a meggyőződését, hogy a társadalom átalakításához meg kell teremteni a pozitív tudományok szintézisét, hogy létre kell hozni az emberről és a társadalmi jelenségekről szóló egzakt tudományt, és hozzá hasonlóan meg volt győződve a vallásnak a társadalmi életben játszott nagy szerepéről is. Comte azonban, noha magáévá tette ezeket a nézeteket, nem törekedett azonnali reformokra. Úgy vélte, hogy az emberi elme képességeit meghaladó szertelenség minden olyan törekvés, mely egy új társadalmi rendszert, teljes és végleges formában, „kapásból”, néhány hónap vagy akár év alatt akar megalkotni. Így tehát először a filozófia tanulmányozásához kezdett, amelynek során arra törekedett, hogy „rendezett képet kapjon a tudás egészéről, kijelölje minden egyes tudomány helyét ebben a szintézisben, tanulmányozza a már meglevő tudományok spontán fejlődését, s e vizsgálódásokból leszűrje az eljövendő tudományok szisztematikus fejlesztésének vezérelveit; különösen pedig a fizikai tudományok történetét tanulmányozta avégből, hogy tudatosan meggyorsítsa a társadalomtudomány létrejöttét és fejlődését”². E feladatot megvalósítva Comte nagyszabású szintézist alkotott, s ebben eredeti gondolkodónak bizonyult. Saint-Simontól megkülönböztette alapos felkészültsége, mindenképp matematikai téren, tehetsége a kérdések szisztematikus feldolgozására és szintézisalkotó képessége.

Lényeges különbségeket tapasztalunk azonban a két rendszer tartalmában is. Saint-Simon különösen a haladás elméletére helyezett erős nyomtatékot – Comte főként a társadalmi statika fontosságát hangsúlyozta. Saint-Simon kifejezetten elválasztotta az államot a társadalomtól, az utóbbinak nagyobb fontosságot tulajdonítva. Mai szóval élve, a dolgozó társadalom által spontán megteremtett ipari civilizáció vízióját alkotta meg. Comte, ellenkezőleg, pozitív politikájának rendszerében az állam kultuszát hirdeti, a stabilizálódott hierarchia és az abszolút egység programját hangoztatja, egészen de Maistre koncepcióinak szellemében. Saint-Simon a szabad és egyenlő emberek társadalmát álmodta meg, akik erőfeszítéseiket a természet erőinek kiaknázására és a termelés növelésére egyesítik, Comte szemé előtt pedig egy centralizált, hierarchikus állam lebegett, amely mindenkire rákényszeríti az ideológia egységét. Úgy tűnik, a két rendszer közelebbi vizsgálata még számos más különbséget is kimutatna.

² *McQuilkin de Grange: The Method of A. Comte. In: S. A. Rice (szerk.): The Methods in Social Science. Chicago 1931. 19. old.*

¹ *Marx-Engels: Válogatott levelek. Szikra 1950. 558. old.*

Vizsgáljuk most meg, melyek voltak Comte általános céljai és kiindulópontjai. Célja ugyanaz volt, mint kora sok más gondolkodójáé: a társadalmi újjászervezés elveinek kidolgozása. Comte-ot azonban éppen az különböztette meg más iskolák és irányzatok gondolkodóitól, hogy ezt a munkát a társadalomtudomány megteremtésével akarta kezdeni, hogy majd annak segítségével határozza meg a közösségi élet törvényeit és e törvények ismeretére támaszkodva valósítsa meg a politikai reformot. E munkájában két alapgondolatból indult ki: 1. korát a hitbéli anarchia jellemzi, s ez abnormális, katasztrófába torkolló állapot, 2. a társadalom normális állapota „a hitek és szokások korlátozott rendezése”. Az első tétel helyességéről korának viharos eseményei győzték meg, a másodikról pedig felületes történelmi tanulmányai, amelyekből azt a következtetést vonta le, hogy nagy kultúrák csak akkor keletkeztek, amikor a társadalmakat egy hit forrasztotta egybe, és amikor a gondolat egysége a cselekvés egységéhez vezetett. Továbbmenően abból az idealista alapgondolatból indult ki, hogy a társadalmi rendszer, a társadalom intézményei az erkölcsöktől függnek, az erkölcsök pedig a hitek és eszmék rendszerétől. A társadalmi reform felé tehát az első lépés egy olyan egységes, általánosan elfogadott eszmerendszer megteremtése, amelyben mindenki „hisz”. Minthogy azonban valamennyi vallási rendszer széthullott s nem számíthat általános elismerésre, ezért helyükre olyan filozófiát kell megalkotni, amely a bizonyított és megcáfolhatatlan tudományos igazságokat foglalja rendszerbe. Ez a filozófia szolgáltatja azt az eszmei alapot, amely az eddigi rendszerek kritikája nyomán felbomlott társadalom új integrációjához nélkülözhetetlen. Ez a filozófia lett volna a pozitívizmus – az emberiség új tudományvallása.

Az emberi szellem fejlődését elemezve Comte elfogadja és újrafogalmazza a fejlődés három stádiumának – már korábbi filozófusok által is hirdetett – törvényét. Eszerint valamennyi alapfogalmunk, ismereteink valamennyi ága három egymást követő teoretikus történeti szakaszon megy át. Ezek: a teológiai vagy fiktív, a metafizikai vagy absztrakt, és végül a tudományos vagy pozitív szakasz. Másként: az emberi szellem, természeténél fogva, vizsgálódásaiban sorra a filozofálás három módszerét alkalmazza: először a teológiai módszert, azután a metafizikai és végül a pozitív módszert. Ebből származik a jelenségek egészére vonatkozó háromféle filozófia vagy általános fogalomrendszer, amelyek kölcsönösen kizárják egymást: az első az emberi szellem szükségszerű kiindulópontja, a harmadik a végső állapota,

a második csak az átmenet biztosítására hivatott. A teológiai állapotban az emberi szellem a létezők belső természetének, a megfigyelt jelenségek első és végső okainak megismerésére, más szóval az abszolútum megismerésére törekszik. A jelenségeket úgy képzei el, mint több-kevesebb természetfeletti lény folytonos és közvetlen tevékenységének eredményeit; e lények önkényes cselekvései magyaráznak minden érthetetlen jelenséget, ami a világban végbemegy. A metafizikai állapotban, amely alapjában véve csak az első állapot közönséges transzformációja, a természetfeletti lényeket absztrakt erőkkel, megszemélyesített absztrakciókkal helyettesítik, amelyek szoros kapcsolatban állnak a világ különböző alkotórészeivel, képesek önmaguktól létrehozni a megfigyelt jelenségeket, ezek magyarázata tehát a ható entitás megjelölésében áll. Végül a pozitív állapotban az emberi szellem, felismerve, hogy lehetetlen abszolút fogalmakra szert tennie, lemond a világ eredetének és rendeltetésének kereséséről, a jelenségek belső okainak megismeréséről, hogy figyelmét kizárólag a jelenségek valóságos törvényeinek, azaz az egymásutániség és a hasonlóság vonatkozásában vett állandó viszonyaiknak – az okoskodással helyesen összekapcsolt megfigyelés segítségével való – feltárására összpontosítsa. A tények magyarázata itt már azt jelenti, hogy meg kell állapítani az összefüggéseket a jelenségek sokfélesége és néhány – a tudomány fejlődésével csökkenő számú – általános tény között.

Comte, meggyőződése lévén, hogy a szellem spontán fejlődése a pozitív stádium felé halad, olyan filozófiai rendszer kidolgozását tűzte maga elé feladatként, amely e stádiumnak egyszersmind elméletét és szervezési alapelveit is adja. Ez Comte pozitívizmusának genezise. Ismételjük, olyan zárt eszmerendszert akart alkotni, mely a XIX. századi társadalomban ugyanazokat a funkciókat tölti be, mint a középkori társadalomban a keresztény vallás, azaz rendet akart teremteni a hiedelmek világában, megszüntetni a kritika anarchiáját, biztosítani a gondolkodás egységét és erre felépíteni a hierarchikus társadalmi rendet, melyet az új, pozitívista egyház és az új, pozitívista papság irányít.

Elégge elterjedt vélemény, hogy Comte tanainak második része (a politikai és vallási rendszer) nem egyeztethető össze az elsővel (a pozitív filozófiával és tudományelmélettel), s a filozófus lelki összeomlásának kifejezője. Úgy tűnt ugyanis, hogy egy olyan elméletnek, amely a megfigyelést tekinti a tudományt a metafizikától és a teológiától elválasztó kritériumnak, szükségképpen szembe kell fordulnia minden-

féle vallással. A félreértés a vallás különböző definícióin alapul. A pozitívista vallás nem kinyilatkoztatott vallás, nem ismer természetfeletti erőket; az emberiség vallása, hit az Emberiségben és a Haladásban, dogmái a tudományos tézisek. Tehát nem más, mint a vallás társadalmi funkcióit betöltő tudomány. Comte kezdettől fogva, ifjúkorától tudatosan erre a célra törekedett. Egész életének rendszeres munkásságát annak szentelte, hogy végezetül a tudományból leszűrje az igazi alapokat az új filozófiához, s majd eszerint építse fel a vallást. Comte rendszere tehát homogén rendszer, és noha természetesen ki-kki kiemelheti belőle azt, ami neki tetszik; alkotójának intenciói szerint és a maga logikai konstrukciójában zárt egészet alkot.³

Nézzük először a pozitívista filozófiát. Ennek lényege az a kritérium, amely a voltaképpeni értelemben vett tudományt elválasztja a metafizikától és a teológiától. Az igazi tudományt az jellemzi, hogy „egyszer s mindenkorra lemond . . . minden, elvileg megoldhatatlan problémáról, de megadva az indítékokat, amelyek miatt nem foglalkozik velük, ugyanakkor arra törekszik, hogy ne oldja meg őket negatív módon”⁴. Mely problémákat kell kizárni a tudományos vizsgálódás köréből? Comte ezt írja: „Nem dönthető el sem igenlően, sem tagadólag semmiféle olyan, a képzeletünkben keletkezett koncepció, amely természeténél fogva hozzáférhetetlen a megfigyelés számára.”⁵ A tudományra a következő vezérelv kötelező: „Nem lehet semmilyen valóságos és értelmes jelentése egyetlen olyan állításnak sem, amely nem vezethető vissza egzakt módon valamely egyes vagy általános tényt megállapító kijelentésre.”⁶ A tudomány célja törvények megállapítása: „A döntő forradalom, amely szellemünk éretté válásának korát jellemzi, abban nyilvánul meg, hogy a szorosán vett okok meghatározására irányuló meddő törekvés helyébe mindenütt a *törvényeknek*, azaz a megfigyelt jelenségek között fennálló állandó kapcsolatoknak a keresése lép.”⁷ „Pozitív vizsgálódásainknak minden területen annak értékelésére kell szorítkozniuk, ami van, lemondva bármely dolog eredetének és végső céljának feltárásáról. Mi több, nem szabad elfelejtenünk, hogy a jelenségek kutatása sohasem eredményezheti abszolút

³ Hangsúlyozza ezt *Jean Lacroix*: La sociologie d'Auguste Comte. Presses Universitaires de France 1956.

⁴ *A. Comte*: Discours sur l'Esprit positif. Párizs 1909. 50. old.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 18. old.

⁷ Uo.

megismerésüket, hanem vizsgálódásunknak szükségképp mindig társadalmi szervezetünkre és helyzetünkre vonatkoztatottnak kell maradnia.”⁸ „Jól emlékezetünkbe kell vésnünk, hogy az igazi pozitív szellem nem kevésbé áll távol az empirizmustól, mint a miszticizmustól. . . Az igazi *tudomány* a jelenségekre vonatkozó törvényekből áll; maguk a pusztán tények – bármilyen pontosan megállapítottak és bármilyen nagyszámúak legyenek is – mindig csupán a megismerés nélkülözhetetlen anyagát szolgáltatják.”⁹ „Az igazi pozitív szellem tehát főként arra irányul, hogy *az előrelátás végett* tegyünk szert tudásra, illetve, hogy a „van” tanulmányozásából a „lesz”-re következtessünk, a természettörvények változatlanóságának általános dogmája alapján.”¹⁰

A fenti idézetek a pozitív filozófia legáltalánosabb jellemzését nyújtják.

A pozitívizmus mint tudományelmélet tehát azt javasolja, hogy a tudományos kutatásokat a külsőleg megfigyelhető jelenségekre korlátozzuk, és mondjunk le a dolgok lényegének megismeréséről; az okok megismerése helyett törekedjünk a törvények, azaz a jelenségek közti állandó összefüggések feltárására; szorítkozunk a relatív megismerésre és mondjunk le az abszolút megismerésről; a tudomány elé tűzünk ki gyakorlati feladatokat, azaz a törvények ismerete alapján a jövőbeni jelenségek előrelátását. Amikor tehát az emberi szellem – hirdeti Comte – a maga lassú, de állandó fejlődése során eljutott a lét különböző területeit kutató pozitív tudományok megalkotásához, ez komoly társadalmi következményekkel járt. Az emberiség a pozitívizmus szakaszába lépett. Ez a stádium fokozatosan készítőddt elő, mivel a megelőző korokban a jelenségek különböző területeit pozitív kutatásoknak vetették alá. De mióta az emberi szellem minden erőfeszítését a megbízható megfigyelés gyorsan fejlődő területére irányozta, amely az ember számára valóban hozzáférhető, bölcsen a reális szükségletekhez igazított tudás egyetlen lehetséges alapja, és mióta ez a tudás egy egységes fogalomrendszer alapjává válhat – létrejöttek a feltételek az új, pozitívista társadalmi rend bevezetéséhez.

E rend alapelveit Comte a „*Système de Politique positive*”-ban és későbbi műveiben fejtette ki. A pozitívizmus mint társadalmi tan két axiómára támaszkodik: 1. nem létezhet társadalom kormányzat nél-

⁸ Uo. 19. old.

⁹ Uo. 21–22. old.

¹⁰ Uo. 22. old.

kül, más szóval a spontán szolidaritás nem elegendő a társadalom fennmaradásához; 2. semmilyen társadalom nem maradhat fenn és nem fejlődhet valamilyen papság nélkül. A második dogmában az a Saint-Simontól és a konzervatívoktól átvett meggyőződés fejeződik ki, hogy a vallás alapvető szerepet játszik a társadalmi életben. Comte a vallást kifejezetten társadalomelméletnek is nevezi. A pozitivista társadalom tehát teokratikus társadalom lesz, amelyben a papságra hármas feladat hárul: a tanácsadás, a szentesítés és a szabályozás. A pozitívizmus nem ismer el semmiféle jogot senki számára azon az egyen kívül, hogy joga van szüntelenül teljesíteni kötelességeit. Pontosabban kifejezve, ez a vallás mindenkire azt a kötelezettséget rója, hogy segítsen mindenki másnak saját funkciója teljesítésében. A jog (*droit*) fogalmának Comte szerint el kell tűnnie a politikából, ahogyan az ok fogalmának a filozófiából. A pozitívizmus tehát csakis mindenkinek mindenkivel szembeni kötelességeit ismeri el, mivel álláspontja nem engedhet meg semmiféle olyan jogfogalmat, amely szilárdan az egyéni individualitásra támaszkodik. Az ember kötelességekkel terhelt születik – kötelességekkel az egész emberi nem iránt, ősei iránt, utódai és kortársai iránt. Ilyen következtetésekre jut Comte társadalmi statikája alapján, mely szerint az egyén csupán a társadalom által válik „valósággá”, tehát a társadalom az „elsődleges létező”, az egyén pedig csak valami másodlagos. Ehhez képest semmiféle társadalmi területen nem lehet a vizsgálódások kiindulópontja az egyén, csakis a társadalom mint egész. Comte ezen a ponton a konzervatívok felfogását osztja. Nézete szerint a társadalom rendjét nem az alkotmányos garanciák biztosíthatják – ahogy a liberálisok vélték –, hanem erkölcsi-vallási parancsok. A társadalmi berendezkedés a következő kettős maxima helyes megvalósulásán nyugszik: az erősebbek a gyengéknek szentelik magukat, a gyengék tisztelettel övezik az erőseket. Semmilyen társadalom nem létezhet, ha benne az alsók nem tisztelik a felsőket. Comte hangsúlyozza, hogy épp ez az elv biztosította a középkori társadalom organikus rendjét. Helyesen nevezte tehát Huxley Comte pozitívizmusát kereszténység nélküli katolicizmusnak: a pozitivista társadalomban minden társadalmi viszony erkölcsi törvények szerint van megszervezve, megtartásuk felett pedig az emberiség papjai őrködnek, élükön a főpappal. Comte önmagát a pozitívizmus első főpapjának és messiásának tekintette.

A tőke és a munka viszonyát szintén az erkölcsi törvényeknek megfelelően kell kialakítani. A pozitivista társadalomban minden polgár

közalkalmazottá válik. Kötelességeit teljesítő alkalmazott lesz tehát a tőkés is, a munkás is, mindketten alávetve a papok döntőbíráskodásának. A pozitivista társadalom szemében a modern ipar normális megszervezése mindenekelőtt megköveteli a nézetek és szokások átalakítását egy bizonyos egyetemes doktrína szerint, amely képes lenne megújítani a közoktatást és biztosítani az egész Nyugat számára azt a lelki hatalmat, amely az ipari konfliktusokban a természetes döntőbíró szerepét töltheti be. A munkások tehát helyet kapnak a társadalomban, amely biztosítja számukra a családi élet fejlődését, a munkából való megélhetést és az általános műveltséget a különböző tudományok, a filozófia és az esztétika körében; ezenkívül a pozitívizmus bizonyos társadalmi szerepet is szán nekik és alkalmassá teszi őket e szerep ellátására.

Anélkül, hogy közelebbről elmélyednénk a doktrína részleteiben, le kell szögeznünk, hogy filozófiai és tudományelméleti részét nem lehet elválasztani társadalmi-vallási részétől. Comte a megismerhetetlen lényekbe és erőkbe vetett hitet a tudományosan megállapított természettörvényekben való hittel kívánta helyettesíteni és így megteremtteni az egységes világnézetet. E felfogás alapja az a meggyőződés volt, hogy a társadalom fejlődését és berendezkedését az eszmék határozzák meg, valamint hogy az embereket magatartásukban kizárólag racionális indítékok vezérik, tehát ha ésszerű érvekkel meggyőzettek, akkor elfogadják a cselekvés megfelelő irányelveit. Mindkét előfeltevés hamis, és szükségszerűen a pozitívizmus csődjéhez kellett hogy vezessen. Comte azt sem tisztázta, hogy tulajdonképpen miben állna a vallásnak mint a társadalmat összetartó tényezőnek a funkcionálása. Ama törekvésében, hogy tudományos vallást alkosson, illetve a tudományt a vallás társadalmi funkcióival ruházza fel, a tudományt fantasztikus spekulációk tévútjára vitte.

■ *A szociológia*

Térjünk most át Comte szociológiájának általános jellemzésére. Miután megfogalmazta a helyes értelemben vett tudomány kritériumait és elkülönítette azt a metafizikától és a teológiától, Comte elvégezte a tudományok áttekintését és osztályozását.

Minden emberi munka vagy gondolkodás, vagy cselekvés. Tehát a tudás legáltalánosabb felosztása az elméleti és a gyakorlati tudományok

megkülönböztetésén alapul. Az elméleti tudományokat Comte két csoportra osztja. Az első csoportba az absztrakt, általános tudományok tartoznak, amelyek célja a jelenségek különböző osztályait kormányzó törvények feltárása. A második csoportba a konkrét, részletes, leíró tudományokat sorolja; ezek a feltárt törvényeket a lét különböző területeire alkalmazzák. Az első csoportba tartozó tudományok tehát alapvetők, a második csoportba tartozók csak másodlagosak. Az általános tudományoknak a leíró tudományokhoz való viszonyát a biológiának a zoológiához és a botanikához való viszonyával szemlélteti: míg az előbbi az élet általános törvényeit kutatja, az utóbbiak az egyes élő szervezetek létezési módjaival foglalkoznak.

Comte hat alapvető általános tudományt különböztet meg: a matematikát, az asztronómiát, a fizikát, a kémiát, a biológiát és a szociológiát. Mindezek már pozitív tudományok, a szociológia kivételével. A pozitív szociológiát eztán kell megalkotni. Evégből ki kell mutatni, hogy a társadalmi jelenségek, a társadalom élete szintén természet-törvényeknek vannak alávetve, a történelmi folyamatok alakulását nem az egyének szabad akarata szabja meg. A szociológia megteremtése a pozitívizmus számára logikai szükségszerűség volt. Ha ugyanis kitűnne, hogy a társadalmi jelenségekre vonatkozólag nem lehetséges pozitív tudomány, a pozitív filozófia rendszere hiányos maradna, nem lenne általános érvényű, és így nem láthatná el fő feladatát: nem válhatna a társadalmi újjászervezés ideológiai alapjává. Ezért Comte úgy vélte, hogy a szociológia megteremtésével a pozitív filozófia egyetemessé válik – addig nem az –, és alkalmassá lesz a teológiai és a metafizikai filozófia helyettesítésére.

A szociológiának a társadalmi jelenségek tudományának kell lennie. Először tehát a társadalmi jelenséget kellett definiálni és bebizonyítani, hogy az pozitív módszerekkel vizsgálható. Comte azonban nem adott meghatározást a társadalmi jelenségről, a következő indoklással: a szociológia a pozitív tudományok rendszerében utolsóként kialakult tudomány, ennél fogva mindazok a jelenségek, amelyek nem tárgyai a korábban létrejött tudományoknak, szükségképpen a szociológia kutatási területét alkotják. A szociológia határai ezáltal roppant tágra szabottak. Ezenkívül ebben a tudományban sajátos kutatási eljárást kell alkalmazni. Valamennyi természettudomány az egyedi tény definiálásából és gondos vizsgálatából indul ki, hogy az általánosítás útján fokozatosan eljusson az ilyen tények egész osztályának és törvényeiknek megismeréséhez. A társadalomtudományban az eljárás me-

nete szükségszerűen más. E tudomány tárgya nem egy, viszonylag független egyedi tényekből álló, atomisztikus valóság; itt az alapvető és elsődleges valóság a társadalom mint egész. Az egyes embert nem vizsgálhatjuk a társadalomtól függetlenül, mert akkor pusztán absztrakcióvá fakul. Az embert a társadalom teremti meg, és ezért csak azon a társadalmi egészen keresztül érthetjük meg, amelyhez tartozik és amely formálta. A szociológiának tehát nincs szüksége az egyedi tény definíciójára. A közösségi együttélés következtében jelentkező minden jelenség természeténél fogva társadalmi jelenség. Az ember mint egyed a biológia tárgya.

A tárgy ilyen meghatározásából azonban következett, hogy e tárgy rendkívül összetett és bonyolult. Mi ugyanis a társadalom Comte szerint? A társadalom olyan egész, amely normális állapotában az emberiségnek vagy meghatározott részeinek a „*consensus universel*” által összefűzött organikus egésze, olyan egész, melyet a struktúra és funkció összhangja, az egységes együttélési törekvés jellemez. A társadalom a közösségek életfolyamatainak és kultúrájának ez az egésze. Éppen ezért mérhetetlenül összetett. Ezt a komplexitást még fokozza, hogy mivel a társadalomban az aktuálisan ható tényezők történeti tényezőkkel fonódnak össze, a megelőző nemzedékek hatást gyakorolnak a mai nemzedékre. Így alakul ki a társadalmi jelenségek magasabb fokú összetettsége (*complication supérieure*), és ez magyarázza, miért váltak oly későn a pozitív tudomány tárgyává. A politikai kutatásokat komplexitásuk és az, hogy rendkívül szorosan kötődnek az emberi szenvedélyek összességéhez, az összes többi tudományoknál mélyebben és tovább tartotta a módszertani elmaradottság számlomra méltó helyzetében.¹¹ A társadalmi jelenségek történetisége az az alapvető jegy, amely megkülönbözteti őket a biológiai jelenségektől. Ezekből az ismertetőjegyekből még további módszertani nehézségek származtak.

■ A szociológia módszerei

A „Cours de philosophie positive” IV. kötetében található metodológiai fejtegetésekben Comte-nak néhány, mindmáig időszerű kérdést kellett megoldania: lehetséges-e a társadalmi jelenségekkel foglalkozó tudomány, azaz e jelenségek változatlan törvényeknek vannak-e alá-

¹¹ A. Comte: Cours de philosophie positive. Párizs 1908. IV. köt. 155. old.

vetve? lehet-e őket a pozitív tudományok módszereivel kutatni, azaz a más tudományokban – elsősorban a természettudományokban – alkalmazott módszerek a szociológiában is használhatók-e? amennyiben ezek a módszerek nem alkalmasak vagy nem kielégítőek, milyen speciális módszereket kell igénybe venni?

Mint fentebb már mondtuk, a kérdések első csoportját Comte elvileg eldöntötte. Társadalmi jelenségekkel foglalkozó tudomány lehetséges, mivel e jelenségek változatlan törvényeknek vannak alávetve. A társadalomtudomány felépítéséhez csupán az szükséges, hogy „a képzeletet alárendeljük a megfigyelésnek”. Ezért a szociológia által alkalmazható módszerek felsorolásában az első helyen a megfigyelést említi, és ebből kiindulva kezdi módszertani fejtegetéseit.

A szociológiában – akárcsak a biológiában – a tudományos kutatás három fő módszerrel dolgozik: a tiszta megfigyeléssel, a kísérletezéssel és végül az összehasonlító módszerrel, amely természeténél fogva az élő organizmusokkal kapcsolatos minden kutatásban alkalmazható. A szociológiában azonban a megfigyelés számos, más tudományokban ismeretlen nehézségbe ütközik. A társadalmi jelenségek megfigyelésének eltérő eredményei olyan nézeteknek szolgáltak alapul, amelyek szerint a megfigyelésnek ezen a területen nincs tudományos értéke, mivel nem nyújt kellő bizonyosságot. Comte vitába száll azoknak a gondolkodóknak ilyen messzemenő szkepticizmusával, akik a társadalmi jelenségek vizsgálata terén eltúlozzák az egzakt megfigyelés minden fajtájára nézve közös, általános nehézségeket, különösen pedig azokat a speciális nehézségeket, amelyeket az ilyen bonyolult jelenségek óhatatlanul támasztanak. Ezek a szkeptikusok nem számolnak eléggé a rendelkezésre álló különböző – kísérleti vagy logikai – ellenőrzési eszközökkel, amelyek kellőképpen biztosítani tudják a szociológiai megfigyelések megbízhatóságát. Különösen a történeti megállapítások tudományos értékét vonták kétségbe, a tanúvallomások elvi megbízhatatlanságára hivatkozva. Comte ezt azzal utasítja vissza, hogy valamennyi tudomány, akár a legegyszerűbb is, elkerülhetetlenül rá van utalva mások megfigyeléseinek felhasználására, és minden tudomány szükségképpen elfogad – legkifejtettebb elmélete kidolgozásának alapjául is – olyan megfigyeléseket, amelyeket nem tudnak közvetlenül elvégezni, sőt megismételni sem azok, akik felhasználják őket, s amelyeknek igazsága kizárólag az első kutatók híj beszámolóján alapul. Egyetlen tudomány sem fejlődhetne és a szellemi munkamegosztás lehetetlenné válna – érvel Comte –, ha minden tudós csak a sa-

ját, személyesen végzett megfigyeléseire akarna támaszkodni. A társadalomtudományokban csak azért tartja még magát ez a szemlélet, mert kevésbé gyakorlott kutatók attól tartanak, hogy a mások beszámolóin alapuló bizonyítékok értékének elismerése rákényszeríti őket akár a „bibliai elbeszélések hitelének” elismerésére is. Comte itt érinti azt a kérdést, hogy miért nem vitatják mások megfigyeléseinek tudományos értékét a természettudományokban, és miért csak a történeti források tudományos hitelét vonják kétségbe. Milyen feltételeket kell hát a megfigyelésnek kielégítenie ahhoz, hogy tudományos megbízhatóságát elismerjék?

A második tévedés, melyet Comte véleménye szerint ki kell küszöbölni ahhoz, hogy a szociológia tudományos művelése lehetségessé váljon: a tiszta empirizmus előítéletei. A szisztematikus empirizmus, amelyet a társadalmi, és mindenekelőtt a történeti megfigyelésekre igyekeznek ráerőszakolni, a pártatlanság nevében dogmatikusan megtiltva bármilyen elmélet felhasználását, Comte szerint ártalmas tévedés, amely jelentős torzulásokat eredményez. A tiszta empirizmus irányelvei elszigetelt megfigyelések felhalmozására vezetnek. Minden területen, még a legegyszerűbb jelenségek körében is, lehetetlen bármilyen igazi megfigyelés, amennyiben nem irányítja és nem értelmezi valamely elmélet. A másként végzett megfigyelések csak provizórikus anyagokat szolgáltathatnak, amelyeket később legtöbbször felül kell vizsgálni. A szociológiában a megfigyeléseket „irányító” elmélet nélkülözhetetlensége fokozottan érződik, mivel itt különösen bonyolult jelenségekről van szó, és előzetes elmélet útmutatásai nélkül a megfigyelő még azt sem tudná, mire figyeljen a szemé előtt lejátszódó jelenségekben, tényekben. A későbbi tényeket csak a megelőző tényekkel megfelelő összefüggésbe hozva láthatjuk igazán.¹² A tények adott területét átfogó pozitív elmélet teszi lehetővé a tudományos megfigyeléseket a természettudományokban, „annál inkább nyilvánvaló tehát, hogy mindenféle társadalmi megfigyelésnek – akár statikus, akár dinamikus – a vizsgált jelenségek lehetséges nagyfokú bonyolultsága miatt a másfajta megfigyeléseknél még inkább meg kell követelnie az alapvető elméletek állandó alkalmazását, amelyek arra hivatottak, hogy a végbemenő tényeket már megvalósult tényekkel hozzák szakszerűen kapcsolatba”¹³.

¹² Uo. 220. old.

¹³ Uo.

Ebben a logikai szükségességben – hogy tudniillik a megfigyeléshez pozitív elméletet kell alkalmazni – látja Comte a társadalomtudomány egyik legnagyobb módszertani nehézségét. „Egyetértek azzal, hogy e jelenségek területén – még inkább, mint mások körében – ez a logikai szükségesség még jobban megnöveli az amúgy is nagy alapvető nehézséget . . ., amennyiben arra kényszerülünk, hogy valamiképp egyszerre végezzünk megfigyeléseket és alkossunk törvényeket, tekintettel szükségképpen szoros kapcsolatukra, ami által egyfajta bűvös kör keletkezik, ahonnan nem léphetünk ki másként, mint kezdetben rosszul feldolgozott anyagok és rosszul megfogalmazott elméletek alkalmazásával.” A szociológia még nem rendelkezik pozitív elmélettel, amely „irányíthatná” a rendszeres megfigyeléseket, amelyek viszont szükségesek az ilyen elmélet kidolgozásához. „Nyilvánvaló tény – írta Comte –, hogy a mindennemű pozitív elmélet hiánya teszi ma a társadalmi megfigyeléseket annyira bizonytalanná és ellentmondóvá. Tényekben kétségkívül nincs hiány . . ., s bár körülvesznek bennünket, mégis teljesen terméketlenek, sőt észrevétlenek maradnak, az igazi tudományos kutatáshoz elengedhetetlen elméleti útmutatások és intellektuális készségek hiányában.”¹⁴

Ezzel azonban még nem értünk végére azoknak a nehézségeknek, amelyekkel a szociológiai megfigyeléseknek meg kell küzdeniük. Comte, miután elfogadta a régi megfigyelők által összegyűjtött anyagok felhasználhatóságát és megállapította, hogy a pozitív szociológiai elmélet megalkotása lehetővé teszi a társadalmi folyamatok és jelenségek rendszeres megfigyelését, áttér a szociológiai megfigyelés „technikai” nehézségeire. Gyakran feltételezik, hogy a társadalmi jelenségek nagyon könnyen megfigyelhetők, mert általában előfordulnak, és a megfigyelő rendszerint többé-kevésbé maga is résztvevőjük. Csak-hogy közelebről megvizsgálva éppen ez az általános előfordulás és közvetlen hozzáférhetőség az, ami fokozza bonyolultságukat s még nehezebbé teszi a megfigyelésüket, mivel a vizsgálatokat az életben kitermelődött előítéletek befolyásának teszi ki. Általában véve jó megfigyelést végezni csak akkor lehet, ha a megfigyelés a vizsgált tárgyhoz képest kívülről történik. Comte itt arra a később gyakran hangsúlyozott nehézségre utal, hogy a társadalmi életben való részvétel kényszerítő erővel bizonyos szokásjellegetű és spontán reagálásmódot fejleszt ki bennünk a társadalmi jelenségek iránt, s ez lehetetlenné

¹⁴ Uo. 221. old.

teszi a tudományos megfigyeléshez nélkülözhetetlen távolság létrejöttét. Comte itt még egy kérdést érint, amely később végeérhetetlen vitákat váltott ki, nevezetesen a kutatói elfogulatlanság követelményét: a közösségi élet résztvevőjét sok érdek szálai fűzik annak folyamataihoz, s ezek az érdekek roppant erősen befolyásolják a megfigyeléseket és a tudományos interpretációkat, amint azt a társadalomtudományok egész fejlődése is mutatja.

Comte e nehézség megoldását a kutató megfelelő elméleti felkészültségében látta. A megfigyelőnek pozitív elmélethez kell igazodnia, azaz a megállapított tényeket úgy kell felfognia, mint a valóságról az adott elméletben konstruált „kép” elemeit, az elmélet módszertani szükségleteihez, nem pedig az egyéni szükségletekhez kell igazodnia. Ugyanakkor azonban Comte tisztában volt a veszéllyel is, hogy a jelenségek az elmélet követelményeihez idomítottán torzulást szenvedhetnek. Hangsúlyozta, hogy az ilyen jelenségeknél éppúgy, sőt, tekintettel összetettebb voltukra, még inkább, mint másoknál, tartani lehet attól, hogy a tudományos elméletek közvetlen és állandó alkalmazása néha meghamisítja a tényleges megfigyeléseket, amennyiben az eleve elfogadott koncepciókhoz igazítjuk őket és e spekulációk igazolására törekszünk. A szociológia fejlődése ebben az esetben is igazolta a filozófus aggályait – éppen saját társadalmi dinamikájának példáján. És még hány elméletet – különösen etnológiai elméletet – „verifikáltak” később így! A kutató e spontán hajlandóságának azonban – teszi hozzá Comte – elejét vehetjük megfelelő óvintézkedésekkel, amelyeket mindig szolgáltat a tudományos kultúra, és azáltal, hogy az első megfigyelések alapján kialakított fogalmakat később a tények szélesebb körére támaszkodó ellenőrzésnek vetjük alá.

Elvetve tehát a tiszta empirizmust, Comte a helyes elmélet kidolgozására az egyetlen lehetőséget abban látja, hogy szakadatlanul a tényekhez kell folyamodni, legkivált a szociológia területén, ahol eddig a fantázia uralkodott a megfigyelés felett. Két elméletet nevez meg, amelyek a szociológiai megfigyelés számára irányelveket szolgáltathatnak: 1. a társadalmi statika elméletét, amelynek fő törvénye a társadalom valamennyi eleme közötti strukturális összefüggés törvénye, és 2. a társadalmi dinamika elméletét, a társadalmi jelenségek egymásutániségének törvényeivel. A megfigyelés a szociológiában tehát megköveteli, hogy „folyton alá vessük e rendkívül bonyolult jelenségek összetartozásának (*solidarité*) és egymásutánjának törvényeire vonatkozó pozitív vizsgálódások egészének . . . Így vizsgálva, az összetartozó

zás és az egymásutánosság racionális szempontjai szerint, a társadalmi jelenségek kétségtelenül differenciáltabb és szélesebb körű megfigyelési eszközök alkalmazását teszik lehetővé, mint más, kevésbé bonyolult jelenségek.”¹⁵ Comte tehát úgy véli, hogy a szociológia fejlődésével párhuzamosan halad majd az elmélet tökéletesedése az egyre nagyobb számban összegyűjtött és megfigyelt tények révén, s ugyanakkor az elmélet előrehaladása a megfigyelési technikák tökéletesedését eredményezi.

A szociológia második módszereként Comte a kísérleti módszert ajánlja. A természettudományok éppen ennek révén jutottak magas fejlettségre. Comte ezért nagy figyelmet szentel annak a kérdésnek, hogyan alkalmazható ez a módszer a szociológiában. Megkülönbözteti „a dolgok természetével egyező” közvetlen kísérletet a közvetett kísérlettől. Nézete szerint úgy is végezhetünk kísérleteket, hogy nem állítjuk elő mesterségesen, laboratóriumi körülmények között a jelenséget. A közvetlen kísérlet azt jelenti, hogy „olyan jelenséget figyelünk meg, amelynek normális lefolyását többé-kevésbé módosították a tökéletesebb kutatás végett általunk szándékosan bevezetett mesterséges feltételek”¹⁶. De a jelenségnek megváltoztatott feltételek közötti mesterséges előidézése nem tartozik a kísérlet lényegéhez. Akár természetes; akár mesterséges egy adott esemény, tudjuk, hogy megfigyelése jogosan rászolgál a kísérlet elnevezésre minden olyan esetben, amikor a jelenség normális lefolyása bármilyen módon jól meghatározott változást szenved, hacsak e változás spontaneitása nem teszi lehetetlenné a pontos megfigyelést. A szociológia az ilyen kutatásokat kísérleti kutatásoknak tekintheti. Mármint a szociológiában alkalmazott kísérlet csak közvetett kísérlet lehet: a jól ismert jelenség ilyenkor különleges patológikus feltételek között megy végbe. Comte ezt írja: „A jelenségeknek ez a patológikus feltételek között végzett elemzése lényegében olyan – sajnos túl gyakori – esetek vizsgálatából áll, amikor az alaptörvények – akár a harmónia, akár az egymásutánosság törvénye – az adott társadalmi viszonyok között többé-kevésbé erős zavart szenvednek véletlenszerű vagy átmeneti, különleges vagy általános okok következtében, ahogy azt a különböző forradalmi korokban és mindenekelőtt ma látjuk.”¹⁷ Ezekben az esetekben Comte véleménye szerint „feltárulnak előttünk a társadalmi organizmus alaptörvényei”,

¹⁵ Uo. 223. old.

¹⁶ Uo. 225. old.

¹⁷ Uo. 226. old.

s az ilyen kísérlet a más tudományterületeken mesterségesen előidézett kísérletekhez hasonlítható.

A pozitív tudományok harmadik módszere az összehasonlítás. Ez különösen hasznos az életjelenségek kutatásánál, ezért a biológiának legfontosabb módszere. A szociológia azonban nem követheti vakon a biológiát, és e metódus alkalmazásánál óvatosan kell eljárnia. Comte az összehasonlítás három fajtáját említi, amelyek előnyösen alkalmazhatók a társadalomtudományban. A szociológus összehasonlíthatja az állat-társadalmakat az emberi társadalmakkal, hogy vizsgálja az intellektuális és erkölcsi jelenségek jelentőségét és kimutassa, hogy bizonyos intézmények – amelyeket egyes filozófusok közmegegyezően alapulónak és mesterségesnek tartanak – már az állat-társadalmakban is megjelennek, „annál kifejezettebben, minél magasabb rendű a szervezetük és minél közelebb áll az emberéhez”. Összehasonlíthatja továbbá „az emberi társadalom különböző egymás mellett létező állapotait a föld különböző térségeiben”, elsősorban az egymástól teljesen független társadalmakat véve figyelembe. Noha ugyanis az emberiség fejlődésének általános menete a maga egészében szükségszerűen azonos, mégis különböző okok késleltethetik az egyes népek fejlődését. Az összehasonlítás révén megállapíthatjuk a társadalmak létezésének és fejlődésének általános törvényeit. A társadalmi fejlődés valamennyi jellemzőjét közvetlenül megfigyelhetjük, ha összehasonlítjuk a rendkívül primitív körülmények között élő tűzföldieket a fejlődés élén járó nyugat-európai nemzetekkel.

Comte az összehasonlításnak még egy lehetőségét jelöli meg: bizonyos fokig egyazon nemzeten belül is összehasonlíthatjuk az emberi civilizáció fejlődésének alapvető fázisait, ha a különböző osztályok társadalmi helyzetét vizsgáljuk. Látszólagos könnyűségük ellenére azonban az ilyen megfigyelések nem szolgálnak a felvetett problémák eldöntésére alkalmas anyagot, mégpedig az általános korszellem elkerülhetetlen hatása miatt, amely egy társadalom valamennyi osztályának életében megnyilvánul.

A felsorolt előnyök ellenére az összehasonlító módszernek hátrányai is vannak, melyek folytán nem válhat a szociológia fő módszerévé. Első és legfontosabb, egyben pedig elkerülhetetlen fogyatéksége az, hogy nem veszi figyelembe a különböző társadalmi állapotok szükségszerű egymásutánját, hanem épp ellenkezőleg, ezeket az állapotokat egymás mellett létezőként igyekszik feltüntetni. Ennek következtében az emberiség fejlődési szakaszainak hamis ábrázolásához vezet. Továbbá,

az összehasonlító módszer a másodrendű, de szembetűnő problémákra irányítja a figyelmet – ez vezetett pl. arra, hogy túlértékelték az éghajlat és a faj hatását a társadalmi jelenségek alakulására. Comte fő kifogása mégis abban foglalható össze, hogy az összehasonlító módszerrel nem állapítható meg a különböző társadalmi rendszerek valóságos leszármazási viszonya. Ezt a feladatot csak a történeti módszer oldhatja meg, s Comte ezért ezt tekinti a szociológia fő módszerének. Ennek a módszernek az alkalmazása különbözteti meg a szociológiát a többi tudománytól, garantálja a szociológia pozitív jellegét, a társadalomtudomány felépítését. Ezt a tézist már Saint-Simon is hirdette, de szisztematikus kifejtése Comte-tól származik.

Az emberiség különböző, egymást követő állapotainak történeti összehasonlítása az új tudománynak nemcsak fő módszere, hanem egyenesen alapja. A történeti módszer alkalmazásának szükségessége abból ered, hogy a korábbi nemzedékek befolyást gyakorolnak az utánuk következő nemzedékekre. Ez a jelenség ismeretlen a szociológiát megelőző tudományokban (ti. a Comte-féle osztályozás szerint), és ezért sem a fizikának, sem a kémiának, sem a biológiának nincs szüksége a történeti módszer alkalmazására. Csak a szociológiának van dolga szellemi tendenciák fejlődésével, és csak a társadalmi jelenségek terén fordul elő, hogy a távoli múlt némely eseményei közvetlen hatást gyakorolnak a ma élő emberek gondolkodására. Ez is egyik forrása a szociológia által vizsgált tények rendkívüli összetettségének. A helyes értelemben vett történeti módszer lényegi vonásai azon alapulnak, hogy e módszer a társadalmi jelenségek fejlődéssoraival dolgozik, azaz a történeti tények összességében felkutatja tetszőleges fizikai, intellektuális vagy politikai jelenségek erősödését (vagy gyengülését, megszűnését), ami lehetőséget ad további fejlődésük előrelátására.

A történeti elemzés képes megmutatni a törvényszerűségeket a társadalmi rendszerek változásaiban; biztosítani tudja az elemzésnek az oly sok szabályos és esetleges hatásnak kitett jelenségek rendkívüli összetettsége által megkövetelt pontosságát és olyan következtetések levonását, amelyek elegendőek ahhoz, hogy az általános törvényeket a gyakorlatban hasznosan alkalmazzuk. Mindazonáltal az a módszer is téves következtetésekhez vezethet, ha „nem elég racionális vagy rosszul felkészült” elmék alkalmazzák. Ilyen hiba mindenekelőtt akkor fordulhat elő, ha a történeti kutatások eredményeit nem ellenőrzik. Comte az ellenőrzésre különböző lehetőségeket lát. Először is elvégezhető a biológiából levont következtetések segítségével. Mivel a társadalmi

jelenségek a maguk összességében lényegileg az emberiség fejlődésének egyszerű produktumai, ezért valamennyi lényeges emberi diszpozíciónak, amelyeket a szociológiai megfigyelés feltárhat, legalábbis csírájában elő kell fordulnia az embernek a biológia által megkonstruált őstípusában. Tehát a társadalmi dinamikának egyetlen, a történeti módszerrel megállapított törvényét sem fogadhatjuk el véglegesen mindaddig, amíg közvetlenül vagy közvetve racionális kapcsolatba nem hoztuk az emberi természet elméletével.

E négy kutatási módszer alkalmazása hivatott arra, hogy elérhetővé tegye a szociológia alapvető célját: a társadalom szerkezeti és fejlődési törvényeinek feltárását. E törvények ismeretére támaszkodhat a pozitív politika rendszere. A társadalom állandóságának és változékonyságának tényezőit ismerve, a politikának többé nem kell a konzervatív és a forradalmi elméletek között ingadoznia, hanem a tudományos kutatások által kijelölt úton halad előre. A szociológia ekkor az új, a természettörvények rendjével megegyező társadalmi berendezkedés kiépítésének tudományos eszköze lesz.

Ez tehát a természetjog racionalista elméletének utolsó fejlődési láncszeme. A természetjog, amely Grotius óta a burzsoázia harci jelszava volt a feudalizmus ellen, a kivívott győzelem után az új rend védelmét szolgáló pozitív elméletté alakult át.

■ *Társadalmi statika*

A társadalmi statika, „a társadalmak spontán rendjének” elmélete. Feladata az egyének, a család és a társadalom létét meghatározó feltételek vizsgálata, azaz a társadalom legfőbb alkotóelemeinek kutatása és a társadalom felépítésének magyarázata.

Az alkotóelemeket keresve Comte a családot jelöli meg alapegységként. Az emberi társadalom nem egyénekből, hanem családokból áll – ez a szociológiai statika fő axiómája. A család hidat alkot az egyén és a faj között, mivel az ember a család által válik társadalmi lényvé. Az egyén a társadalom produktuma. A társadalmon kívül létező egyedként vizsgált ember – pusztán absztrakció. A társadalmi együttélés nélkül az emberek nem hoztak volna létre semmiféle kultúrát, megmaradtak volna az állatok színvonalán. Következésképpen a társadalom az elsődleges emberi valóság: az egyének tulajdonságait csak arra a társadalomra vonatkoztatva tudjuk megmagyarázni, amelyhez tartoz-

nak, és nem fordítva. A társadalom organikus egész, és fő jellemzője valamennyi alkotórészének kölcsönös függősége és összhangja, mivel kölcsönösen kiegészítik egymást és nélkülözhetetlenek egymás számára. A társadalom normális állapota a spontán harmónia, azonban nagyfokú komplexitása következtében gyakori sérüléseknek és káros működési zavaroknak van kitéve. A harmonikus rendnek ebben a comte-i elméletében – amely tagadja az osztályharc szerepét, és a konfliktusokat kóros jelenségnek bélyegzi – nemcsak valamennyi liberális ideológia közös vonásai jelennek meg. Sokkal erőteljesebben érvényesül itt a konzervatív katolikus elméletek befolyása, a hierarchikus társadalom eszménye, melyben nincs hely az alsóbb osztályoknak a felső osztályok elleni küzdelme számára.

A család elmélete Comte társadalmi statikájában jelentős helyet foglal el. Két alapvető családi viszonyt vizsgál: 1. a nemek közötti viszonyt, amely a családot létrehozza, és 2. a nemzedékek közötti viszonyt, amely fenntartja. A házasság intézménye a történelem folyamán fejlődött ugyan, de bizonyos jegyei változhatatlanok, mivel a férfi és a női szervezet biológiai adottságaiból következnek. A házasság lényege a nő alárendelése a férfinak. A nemek egyenlősége Comte szerint merő agyrem, a nők emancipációjára irányuló törekvés pedig az átmeneti korban uralkodó anarchia megnyilvánulása. A biológiai és a szociológiai kutatások kimutatják a nő alsóbbrendűségét a férfival szemben és a két nemre háruló funkciók eltérő jellegét. A férfi intellektuálisan fölötte áll a nőnek, és jellemzi az erős akarat is; a nő képtelen a tartós erőfeszítésre és nem rendelkezik vezetői képességgel. A nő társadalmi szerepe emocionális természetéből következik. A nők annyival múlják felül a férfiakat a rokonszeny és a társadalmi érzelmek fejlettsége terén, amennyivel intellektuálisan alattuk állnak. Tehát funkciójuk a családban és a társadalomban az, hogy enyhítsék a férfiakra jellemző hideg és brutális ész érvényesülését, az érzelmek és a társas ösztön felkeltése által.

A szülők és gyermekek viszonya természettől fogva a gyermekek engedelmisségén és a szülők önzetlenségén alapul. A családi élet volt és marad a társadalmi élet iskolája, ahol az emberek megtanulják az engedelmeskedést és a vezetést. A család rendjét és funkcióit nem határozzák meg egyértelműen a nemi és életkori sajátosságok; a fő szerepet itt a megelőző nemzedékek szellemi hatása játssza. A család történeti jelenség, a családi kötelék a hagyomány által formált érzelmi és erkölcsi kötelék.

Mi egyesíti a családokat társadalommá? E kérdésre válaszolva Comte rámutat a munkamegosztásban megnyilvánuló nagyfokú spontán együttműködésre. Bámulattal tölti el ez a jelenség, amelynek eredményeképp az önző szükségletek kielégítésére irányuló törekvés tartja fenn a társadalom egészét. Elképzelhető-e csodálatosabb látvány a sok egyén összhangjánál, akik mindegyike a saját, bizonyos fokig független életét éli, és akik – a képességeikben és jellemükben mutatkozó különbségek ellenére – készek spontán együttműködésre az általános fejlődésben, előzetes tervek nélkül, leggyakrabban anélkül, hogy tudnának egymásról, abban a meggyőződésben, hogy csupán személyes ösztöneikre hallgatnak? A munkamegosztásnak az erőfeszítések kooperációjával való összeegyeztetése – amely azzal párhuzamosan jelentkezik, ahogy a társadalom egyre összetettebbé válik – az emberi cselekvések lényegi vonása. Az együttműködési ösztön, amely erősebb a rokonszeny ösztönénél, alkotja a családokat társadalommá összefűző fő köteléket. A társadalom azonban nem maradhat fenn altruista érzelmek nélkül, és ezzel magyarázható a család nagy szerepe, ahol ezek az érzelmek kifejlődnek.

A társadalom szociológiai elemzése tehát a munkamegosztás és az együttműködés elemzésén alapul. A munkamegosztás elemzésétől vezet az út a kormányzat társadalmi funkcióinak meghatározásához. A munkamegosztás ugyanis azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a társadalmat szakmai-foglalkozási korporációkra bontja fel, ezenkívül kedvezőtlenül befolyásolja az állandóan ugyanazon funkciók ellátására kényszerülő emberek intellektuális és erkölcsi tulajdonságait is. A kormányzat rendeltetése tehát az, hogy a lehetőséghez képest elhárítsa és megakadályozza az olyan eszmék, érzelmek és érdekek terjedését, amelyek szabadjára engedve a társadalmi haladást fékeznék. A kormányzat szerepe a társadalom egységének és tagjai szolidaritásának fenntartása; az anyagi jólétről való gondoskodás csak másodlagos funkciója. Comte számára a kormányzat nem csupán politikai intézmény, és funkciói a társadalom fejlődésével párhuzamosan nem csökkennek (e tekintetben szöges ellentétben áll a liberális nézetekkel). Épp ellenkezőleg, a haladással párhuzamosan a kormányzat jelentősége növekszik, és funkciói egyre gazdagabbá válnak. Ugyanis a kormányzat a munkamegosztás komplexebbé válásával és az emberek kölcsönös függőségének fokozásával elkerülhetetlenül jön létre a társadalomban. A társadalmi kohézió nem pusztán érdekközösségen alapul; fenntartásához a hitek és érzelmek közösségére is szükség van. A régi társadalmakban ezt a ha-

gyományos vallások biztosították, a pozitívista társadalomban a pozitívizmus vallása fogja biztosítani. A kormányzat feladata, hogy örökösök az egység fenntartásán, mert nélküle a haladás lehetetlen. A pozitívista társadalomban az állam spontán kialakuló funkcióit a társadalmi statika ismerete alapján fejlesztik tovább.

Végeredményben Comte egy totális állam vízióját alkotta meg, ahol a hivatali apparátusnak a magasabb osztályok érdekében gondoskodnia kell minden, a fennálló hatalom ellen irányuló lázadás és mozgalom elfojtásáról.

■ Társadalmi dinamika

Comte szociológiájának alapvető része a társadalmi dinamika, amelyet így definiált: „az emberiség szükségszerű és folytonos fejlődésének elmélete”. Az idevágó vizsgálódásokat Comte a társadalmi fejlődés irányát és gyorsaságát befolyásoló környezet elemzésével kezdi. A társadalmi fejlődés az utolsó nagy láncszeme a természet általános fejlődési folyamatának, amely a szervetlen testektől az élő szervezeteken át az intellektuális és erkölcsi funkciók kialakulásáig vezetett. Az emberiség fejlődésében az intellektuális és erkölcsi tulajdonságok egyre inkább túlsúlyba kerülnek az állati tulajdonságokkal szemben. A fejlődés gyorsaságát meghatározó tényezőket Comte két nagy csoportra osztja: alapvető és másodlagos tényezőkre.

A másodlagos tényezőkhöz tartozik a faj és az éghajlat, amelyeknek Comte nem tulajdonít nagy jelentőséget. Nagyobb hatása van az emberek átlagos élettartamának. Ha az emberek túl sokáig élnének, a haladás teljesen lefékeződne a konzervatív ösztönökből eredő ellenállás következtében, amelyek idősebb korban jelentkeznek a legerősebben. Másrészt a túl rövid élet is akadályozná a társadalom fejlődését, az ifjúkorra jellemző túlzott újítási vágy következtében: a társadalom evolúciója nem fér össze sem a túl gyors, sem a túl lassú változásokkal. Valamelyes hatással van a társadalom fejlődésére az ember veleszületett hajlama a cselekvésre és a megelégedettség keresésére. A másodlagos tényezők között említi továbbá Comte a népesség szaporodását, mint-hogy ez hozzájárul a munkamegosztás fokozódásához. A nagy népsűrűség nehézségeket okoz a szükségletek kielégítésében, sokasítja az akadályokat, ezért azok leküzdésére serkent és lökést ad az intellektuális és az erkölcsi tulajdonságok fejlődésének.

Mindezek a tényezők azonban csak gyorsíthatják vagy késleltethetik a társadalom fejlődését, de nem határozzák meg irányát. A döntő tényező, a társadalmi fejlődés „alapja” Comte-nál az intellektuális fejlődés. Noha az intelligencia rászorul a vágyak, érzelmek és szenvedélyek készítésére, mégis a haladás a maga egészében az ő irányítása alatt megy végbe. A statikai elemzés kimutatja, hogy a társadalmi organizmus bizonyos nézetekre támaszkodva marad fenn. A nézetekben bekövetkezett változásoknak tehát döntő hatást kell gyakorolniuk a társadalmi élet egymást követő változásaira.

Comte tehát elvetette azt, ami Saint-Simont a történeti materializmushoz közelíti, nevezetesen a gazdasági feltételek befolyásáról való meggyőződést. Tézise tiszta történetfilozófiai idealizmus. Ebből indulva azután úgy okoskodik, hogy a szellem történetében legfontosabbak az általános és legelvontabb fogalmak, mert ezek tanúskodnak az intellektuális fejlődés előrehaladottságáról. A legáltalánosabb fogalmak rendszere nem más, mint a filozófiai fogalmak rendszere. Így a filozófiai rendszerek elemzésén keresztül vizsgálhatjuk az őket megalkotó társadalmak fejlődését. A szellem fejlődése és az emberiség fejlődése közötti ilyen viszony tételezése tette lehetővé Comte számára, hogy a társadalmi dinamikára alkalmazza a három fejlődési stádium törvényét. Az emberi szellem minden egyes fejlődési stádiumának szükségszerűen a művészet, a gazdaság, a politika és a társadalmi rend más-más formái felelnek meg. A társadalom tehát a következő korszakokon megy át: a) teológiai, b) metafizikai, c) pozitív. A társadalmi fejlődés összekapcsolódik az emberiség tökéletesedésével is, tehát egyben haladás. A haladás történetileg és megfigyelés alapján megállapított tény. „A haladás törekvés egy meghatározott, bár elérhetetlen cél felé, szükségszerűen meghatározott szakaszok során keresztül.” Comte elveti Condorcet lelkesült optimizmusát és nem fogadja el az ember korlátlan tökéletesedésének tézisét. Mindazonáltal a történeti elemzés alapján megállapítja, hogy a társadalmi fejlődéssel párhuzamosan az intellektuális funkciók fölébe kerekednek az érzelmeknek és az ösztönöknek, az altruizmus az egoizmusnak, növekszik az emberiség lélekszáma, tökéletesednek az intézmények és bővülnek az ismeretek. Comte nem dönti el, hogy a társadalmi haladás erkölcsi haladást is jelent-e. Noha meggyőződése, hogy így van, nem hiszi, hogy a tudomány ezt a kérdést képes lenne megválaszolni.

Mi jellemzi a társadalom egyes fejlődési szakaszait? A teológiai stádiumon belül Comte a vallás fejlődésének három fokát különbözteti

meg, amelyek mind megfelelő változásokat vonnak maguk után a társadalom életében. Ezek a fokok a következők: *a)* fetiszizmus, *b)* politeizmus, *c)* monoteizmus. A hitek és hiedelmek különböző formáinak a teokratikus állam különböző formái felelnek meg. Történetileg a monoteizmus korának vége egybeesik a középkori társadalom bomlásának megindulásával, amikor a társadalmi fejlődésre hatni kezdenek *a)* az ipar, *b)* a tudomány, *c)* a művészet és *d)* a filozófia terén végbeműködő jelenségek. Ez a négy szféra döntővé válik a társadalom további fejlődésére nézve. A zárt teológiai-hűbéri rend fokozatosan enged a filozófiai és az ipari fejlődés nyomásának. A teológia helyébe a metafizika lép. A teológiai szakasz bomlásának első fázisa a késő középkorban kezdődik, a skolasztika keretén belül megjelenő kritikai tendenciákkal. A második fázis a reformáció, amely meghirdeti a lelkiismereti szabadság elvét és azt az elvet, hogy az egyén szabadon vizsgálhatja a dogmákat. Ebben a fázisban születik meg az először a teológia, később a politikai filozófia (pl. Hobbes tanai) által igazolt abszolút monarchia. A harmadik fázis, a deizmus, magával hozza a politikai metafizikát, amely elvezetett az általános egyenlőség és a népszuverenitás tanaihoz. A metafizika azonban képtelen volt reális politikai koncepciót alkotni. A társadalomban akkor ügyvédek és irodalmárok játszották a vezető szerepet, egy meggyőződés és alkotóképeség nélküli osztály. A nagy gondolatrendszer és az egységes hitrendszer bomlása következtében eltűnt a bázis, amelyre erős tudományos rendszer épülhet. A fejlődés eredményeképp megszületik a pozitív filozófia, az új egységes eszmerendszer, amely egy új társadalmi rendszer természetes alapjává válhat.

Ezek a társadalmi fejlődés comte-i elméletének fő gondolatai. Látjuk tehát, hogy Comte egyszerűen egy újabb történetfilozófiai rendszert alkotott a meglévőkhöz mellé, teljesen megfelelően arról, hogy a pozitív tudomány módszereit alkalmazza a szociológiai tézisek igazolására. Kis rosszindulattal azt mondhatnánk, hogy Comte saját kritériumai alapján ez a szociológia csupán metafizikai rendszer.

■ *Általános megjegyzések Comte rendszeréről*

Comte rendszere a XIX. század első felének társadalmi-politikai konfliktusaiból és törekvéseiből nőtt ki. Elvetve a felfvilágosodás és a francia materialisták filozófiai tendenciáit, Comte a tradicionalista és konzervatív

konceptiókhoz csatlakozott. Kétségtelen érdemeihez tartozik, hogy véglegesen megfogalmazta a társadalom tudományának programját, és rendszeres vizsgálódás tárgyává tette a szociológiai kutatásokban alkalmazható módszereket. Ami azonban módszertani koncepcióit illeti, rá kell mutatnunk néhány mozzanatra, amelyek kedvezőtlen hatást gyakoroltak a szociológia további fejlődésére. Ide tartoznak a következők:

1. Az a metodológiai elv, hogy a szociológiai kutatásokat a társadalommal mint egésszel kell kezdeni. A pozitív tudomány megkövetelte minden tudományos ítéletnek megfigyelés által való ellenőrzését. De hogyan lehetséges az egész emberiségre vonatkozó ítéleteket megfigyelés útján ellenőrizni? Comte összekeverte az egyedi tényt és az emberi egyént. Az elemi társadalmi jelenséget kellett definiálni, amely közvetlenül megfigyelhető és ellenőrizhetően leírható. Az egész emberiségre vonatkozó ítéletek ugyanis szükségszerűen vagy spekulatívak, vagy nagyon tág általánosítások. Comte úgy vélte, hogy az egyedi tény azonos az emberi egyénnel, akit nem vizsgálhatunk a társadalmon kívül, és nem is tett kísérletet az elemi társadalmi tények más meghatározására. Ez az irányelv következképpen megnyitotta az utat a történetfilozófiai spekulációk számára.

2. A társadalomnak az egész emberiséggel való azonosítása és a társadalmi jelenségek körének túl tág meghatározása. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a szociológiai kutatások körébe vonta az egész kultúrát, annak összes megnyilvánulási formáit, tehát a gazdaságot, történelmet stb. is. Ez hosszú, meddő vitákhoz vezetett a szociológia kutatási köréről és más tudományokhoz való viszonyáról. A szociológia tárgyának ez a bizonytalansága és a pontos definíciók hiánya elősegítette „szociológiai elméletnek” nevezett kiagyalt szintézisek létrejöttét.

3. A szociológia összekapcsolása a filozófiával. Comte a szociológiát kétféleképpen is összekötötte a filozófiával: először, a társadalmi dinamikát a hagyományos történetfilozófia szellemében fogalmazta meg; másodszor, a szociológiát a pozitivisták vallás alapjául szolgáló pozitív filozófia rendszerének részeként alkotta meg. Ahhoz, hogy ezeket a funkciókat betölthesse, a szociológiának filozófiai, etikai jellegű téziseket és posztulátumokat is magában kellett foglalnia, amelyeknek nem sok közül volt a pozitív tudományokhoz. Ez a tradíció – a szociológia és az etika egybekapcsolása, a szociológiának olyan filozófiai rendszerként való felfogása, amely a kultúra valamennyi területét az emberi-

ség vagy a társadalom eszméjének rendeli alá – kevezőtlennek bizonyult a szociológia további fejlődése szempontjából.

A szociológia Comte rendszerében tudományon kívüli céloknek, a társadalmi-politikai berendezkedésre vonatkozó koncepcióknak rendelték alá. Ezek a koncepciók a múltnak, a katolicizmus és a hierarchikus feudális társadalom társadalomeszményének bővületében születtek. Konzervatív és reakciós eszmény volt ez; éppen ezért vetette el a burzsoázia, amely ekkorra már más társadalmi-politikai formákat talált magának.

Végezetül emlékeztessünk Comte-nak azokra az eszméire, amelyek különösen erős hatást gyakoroltak — akár pozitív, akár negatív irányban — a tudományos kutatások további alakulására. Ide sorolható: 1. az a — később az organikus elméletekben továbbfejlesztett — nézet, amely szerint a társadalom organikus egész, 2. az a nézet, hogy az egyes intézmények funkcióit a társadalomban végbemenő spontán folyamatok határozzák meg, s a társadalom minden emberi tevékenység bázisa, 3. a szociológia kutatási tárgyának az így felfogott társadalom struktúrájában és fejlődésében való megjelölése, 4. a társadalom fejlődését meghatározó tényezők keresése, 5. a szociológia semlegességének és objektivitásának eszméje: a társadalmi jelenségeket kutatva felderítheti, de nem változtathatja meg fejlődésük irányát, 6. a szociológia pozitív mivoltának eszméje és a pozitív tudomány elmélete, 7. valamennyi „emberi probléma” bekapcsolása a szociológia kutatási körébe, a humán tudományok összességének beolvasztása, ami azután egy sajátos szociológiai imperializmus kiindulópontjává lett.